

STANDEN

Rudi Künzel, *Beelden en zelfbeelden van Middeleeuwse mensen, Historisch-antropologische studies over groeps culturen in de Nederlanden, 7de - 13de eeuw* (SUN, Nijmegen 1997) 318 blz., prijs f49,50.

Als abt Diederik van het klooster in Stavelot in 1065 terugkomt van een hofdag van het Duitse Rijk, treft hij bij thuiskomst de resten van het eerbiedwaardige lichaam van de stichter van het klooster, de heilige Remaclus, op de vloer van de kloosterkerk aan. Monniken hebben de reliekschrijn met de stoffelijke resten op die oneervolle plaats neergelegd. Ze zijn wanhopig, want hun klooster dreigt het zusterklooster van Malmédy te verliezen. Ze willen de hulp van hun heer Remaclus afdwingen door zijn relieken te vernederen. Later zeulen ze de resten van Sint Remaclus mee naar de hofdag in Aken en tot tweemaal toe naar Malmédy. Alles tevergeefs, Malmédy blijft zelfstandig.

Maar in Luik komt de ommekeer. Als daar in 1071 de hofdag gehouden wordt, komen de abt en de monniken van Stavelot opnieuw met de relieken van Remaclus opdraven; ze willen de koning dwingen terug te komen op zijn besluit. De monniken maken een rondgang langs verschillende Luikse kerken. Talloze wonderen gebeuren. Tenslotte leggen ze de reliekschrijn op de tafel waaraan de koning buiten zit te eten. De schrijn zakt door de tafel en komt op de grond te liggen. Meer wonderen gebeuren. Dienaren van de koning die de schrijn willen optillen, slijten tevergeefs. De schrijn ligt als aan de grond genageld. Een duif stijgt op uit de schrijn en keert er weer in terug. Later verheft de reliekschrijn zich in de lucht. Het volk van Luik is door de gebeurtenissen in rep en roer. Uiteindelijk stemt koning Hendrik IV in met het herstel van Stavelots gezag over Malmédy.

Op fascinerende wijze ontrafelt Künzel de betekenis van de vernedering van de heilige Remaclus in dit verhaal. Het is een reactie op onrecht de kloostergemeenschap aangedaan. Andere middelen om daar iets aan te doen faalden. De vernederingsceremonie moet voor iedereen duidelijk maken dat de natuurlijke orde op haar kop was gezet door het bezit van het klooster aan te tasten. De ceremonie is een dubbele vernedering: de heilige wordt vernederd, maar de kloostergemeenschap vernedert ook zichzelf. Het is daarom een uitdaging aan de omgeving en aan de heilige zelf het onrecht ongedaan te maken.

Künzel maakt duidelijk hoe de geestelijkheid in de kloostergemeenschap zichzelf zag en op welke manieren ze kon reageren wanneer ze in conflict met anderen kwam over bezit of rechten. Ook vertelt hij hoe andere groepen, zoals het volk van Luik en het hof van de koning het conflict beleefden. Het volk was bang voor de wraak van de heilige en daarom agressief. De omgeving van de koning was vervuld van woede over het voor haar beschamende gedrag van de monniken. De agressiviteit van het volk boezemde het hof weer angst in. De kloosterlingen waren met schaamte vervuld over wat er met hun klooster gebeurd was. Ook de aristocratie kende schaamte. Maar hun beleving van schaamte was totaal anders. Schaamte was de aantasting van de eer en dat moest tegen elke prijs vermeden worden. Woede over de aantasting van de eer was voor de aristocratie volstrekt geoorloofd, voor de geestelijkheid een doodzonde. In de kloosterwereld ging schaamte samen met schuldgevoel.

De biecht was het middel waarmee het bezwaarde geweten verlicht kon worden. Biechten is een vernederende praktijk die schaamte oproept. Die zelfvernedering is in de kloostercultuur gecultiveerd; de schaamte die het opriep, werd een vorm van boetedoening.

In de loop van de elfde eeuw drongen deze opvattingen door in de wereld van de aristocratie. De aristocratie raakte ook 'in de diepte' gekerstend.

Een bron uit de elfde eeuw vertelt het volgende verhaal. Een ridder die twee man van een machtig legeraanvoerder gedood heeft, werpt zich voor diens voeten en vraagt hem, liggend in de vorm van een kruis, om vergiffenis. Een ridder die boete doet, was in 1060 nog een nieuwigheid, maar weldra raakte ook de aristocratie doordrongen van de 'schuld- en schaamtecultuur'. Daarmee kon de geestelijkheid zelfbewuster optreden tegen het feodale geweld.

De standen in de Middeleeuwen.

De vroege middeleeuwen hebben niet veel bronnen nagelaten. Künzel is op een bijzonder inventieve wijze met dat schaarse materiaal omgegaan. In zijn historisch-antropologisch onderzoek (vroeger heette dat mentaliteitsgeschiedenis) moest hij vooral gebruik maken van verhalende bronnen, zoals die over heiligen, hun relikwieën en de wonderen die de heiligen na hun dood bewerkstelligden. Het zijn bronnen die door geestelijken zijn geschreven en dus vooral de beelden en zelfbeelden van de geestelijkheid in de vroege middeleeuwen laten zien. Het is verrassend te lezen dat de geestelijkheid toen niet negatief dacht over kooplieden, terwijl theologische werken juist een weinig positief beeld van handelaren gaven. Door de ogen van de geestelijkheid zien we ook de boeren en de aristocratie.

Maar daar laat Künzel het niet bij. Hij gunt ons ook een blik op de voorstellingen van de wereld zoals die door leken gemaakt werden. Hoe kwamen die voorstellingen in de verhalen van de geestelijken? De geestelijkheid was zelf voor een belangrijk deel afkomstig uit de aristocratie en nam daarom aristocratische elementen op in haar verhalen. Daarnaast putten veel verhalende bronnen uit een mondelinge traditie, die uiteraard vooral uit de wereld van de leken afkomstig was. Zo reconstrueert Künzel de groeps culturen van de vroege middeleeuwen.

In vier exemplarische studies onderzoekt Künzel aspecten van de bovengenoemde groeps culturen. Met dat onderzoek naar schaamte en schuldgevoel, vernederingsrituelen, het geloof in de terugkomst van doden op aarde en van de mentaliteit in de vroeg-middeleeuwse steden toont hij overtuigend aan een beeld te kunnen geven van de gevoelens en gedachten van de middeleeuwer.

Hans Pols